

The Effect of Linguistic Typological Proximity on Reducing Cognitive Overload in Interpreting Activities

*Esmeray ÜNAL*¹

Abstract

Interpreting is an activity that requires demonstrating two basic linguistic competencies, listening and speaking, at the same time, demands multitasking, and prioritizes speed and performance. Its complex nature creates heavy expectations for the interpreter. This problem is mostly caused by the excessive cognitive load placed on the interpreter during the interpreting activity. Among the situations that fall within the scope of excessive cognitive load, the functional foreignness of the language pair ranks first. A concept has been developed to understand the problems by taking into account the language families to which interacting languages belong in the field of study gathered under the title of cross-linguistic comparison, focusing on the concepts of similarity and foreignness: linguistic typological proximity. Based on this concept, a theory has been formed: linguistic typological proximity theory. In this study, the nature of the interpreting act is described and the translator's multi-tasking competencies are tried to be revealed. After mentioning the dynamics of the interpreting act in general terms, the reasons for excessive cognitive load, which has an important place among these dynamics, are discussed. Strategies that can be implemented by the interpreter are highlighted in order to eliminate these reasons and prevent their negative reflection on the interpreter's performance as much as possible. In addition to this intense effort, it has been pointed out that there are also some elements that make the task easier, independently of the intervention of the interpreter, who is the main actor of the interpreting activity. It has been tried to reveal the effect of linguistic typological proximity, which stands out among these elements, on the interpreting process and its contribution to the interpreter.

Keywords

Interpreting
Cognitive overload
Linguistic typological proximity

Article Info

<i>Received</i>	27.10.2023
<i>Reviewed</i>	12.12.2023
<i>Published</i>	30.12.2023
<i>Doi Number</i>	10.29228/ijlet.73882

Reference

Ünal, E. (2023). The effect of linguistic typological proximity on reducing cognitive overload in interpreting activities. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 11(4), 49-66.

¹ Dr. Öğr. Gör., Mersin Üniversitesi, esmerayunal@yahoo.fr, ORCID: 0000-0002-0711.

Dilbilimsel Tipolojik Yakınlığın Sözlü Çeviri Faaliyetlerinde Aşırı Bilişsel Yükü Azaltmaya Etkisi

Özet

Sözlü çeviri, dilsel beceriler arasında dinleme ve konuşma etkinliği olarak aynı anda iki temel yetkinliği birlikte göstermeyi gerektiren, çoklu görev talep ederken hızı ve etkili performansı önceleyen bir etkinliktir. Onun bu karmaşık doğası, çevirmene yönelik ağır beklentiler oluşmasına neden olmaktadır. Bu sorun çoğunlukla çeviri etkinliği sırasında çevirmene yüklenen aşırı bilişsel yükten kaynaklanmaktadır. Aşırı bilişsel yük kapsamına giren durumlar arasında çevirisi yapılan dil çiftinin işlevsel yabancıllığı ilk sıralarda yer almaktadır. Benzerlik ve yabancıllık kavramlarını merkeze alarak "diller arası karşılaştırmalı çalışmalar" başlığı altında toplanan çalışma alanında birbirleriyle etkileşime giren dillerin sesbilgisel, biçimbilgisel, dilbilgisel, sözlüksel ve sözdizimsel alanlardaki ortak özelliklerinden ve farklılıklarından yola çıkılarak aralarındaki ilişki dinamiklerini anlamaya yönelik bir kavram geliştirilmiştir: "dilbilimsel tipolojik yakınlık". Bu kavramdan hareketle de bir kuram oluşmuştur: "dilbilimsel tipolojik yakınlık kuramı". Bu çalışmada sözlü çeviri ediminin doğası betimlenmiş ve çevirmenin çoklu görevine dair sahip olması gereken yeterlilikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Sözlü çeviri ediminin dinamiklerine genel çerçevede değinildikten sonra bu dinamikler arasında önemli bir yer tutan aşırı bilişsel yükün oluşma sebepleri ele alınmıştır. Bu aşırı yükün yaratacağı sonuçları bertaraf etmek ve çevirmenin performansına olumsuz olarak yansımaları mümkün olduğunca engellemek adına çevirmen tarafından uygulanabilecek stratejilerin altı çizilmiştir. Bu yoğun çabanın yanı sıra çeviri etkinliğinin baş aktörü olan çevirmenin müdahalesinden bağımsız olarak kendiliğinden işi kolaylaştıran bazı unsurların da mevcut olduğuna işaret edilmiştir. Bunlar arasında öne çıkan bir etken olarak dilsel tipolojik yakınlığın sözlü çeviri sürecine olan etkisi ve çevirmene katkısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sözlü çeviri
Aşırı bilişsel yük
Dilbilimsel tipolojik yakınlık

Article Info

Gönderim Tarihi	27.10.2023
Kabul Tarihi	12.12.2023
Yayın Tarihi	30.12.2023
Doi Numarası	10.29228/ijlet.73882

Kaynakça

Ünal, E. (2023). Dilbilimsel tipolojik yakınlığın sözlü çeviri faaliyetlerinde aşırı bilişsel yükü azaltmaya etkisi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 11(4), 49-66.

Giriş

Çevirmenlik mesleği tarihsel yolculuğu açısından her ne kadar oldukça eskiye dayansa da küreselleşme döngüsüne hızla giren dünyada çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün yaygınlaşmasıyla beraber çeviri faaliyetlerinin artması, bu faaliyet alanını daha yakından tanıyıp anlamaya dair bir gözlem çabasını da beraberinde getirmiştir. Son dönemde çeviri araştırmalarında çokça yer tutan sözlü çeviri edinci, çok yönlü çabayı aynı anda işe koşan bir etkinlik olarak yeni çalışma sahaları arayışında olan araştırmacıların iştahını kabartmaktadır. Bu alanda gerçekleşen günümüz çalışmalarını genelleyecek olursak özellikle sinirbilim ve ruhbilim alanlarından elde edilen klinik ve deneysel verilerin yoğunlaşmasıyla birlikte son yüz yıllık periyodu mercek altına almak mümkündür.

Hem sinirbilim hem ruhbilim hem de bu havuzdan beslenen öğrenme psikolojisi ve eğitim alanlarında bilişsel ekollerin ön plana çıkmasıyla beraber, biliş kavramı son derece dikkat çekmeye ve önem kazanmaya başlamıştır. İnsan faaliyet alanının tamamında ama özellikle de aynı anda hem bilişsel hem duyuşsal hem de devinsel becerilerin işe koşulmasıyla gerçekleşen dilsel faaliyetlerde bilişin rolü dikkat çekmektedir. Dilsel faaliyetlere yönelik çizilen çerçeve, dil ediniminin/ öğreniminin dinamiklerini olduğu kadar dilsel/iletişimsel edim alanlarını da kapsamaktadır. Bu iletişimsel edimler içinde sözlü çeviri etkinlikleri şüphesiz ki büyük yer tutmaktadır. Bilişin düzenlenmesi ve yapılandırılması konusunda yardıma muhtaç olan bir uygulama alanı olarak sözlü çeviride aşırı yüklemenin gerçekleşmemesi ve mevcut yükün hafifletilmesine yönelik birtakım stratejiler ve teknikler önerilirken, etkinliğin baş aktörü olarak çevirmenin bu zorlu süreci sakinlikle ve titizlikle yönetmesi beklenir. Çoğu kez çevirmenin kendi yeti ve performansını ortaya koyarak çözüm bulmaya çalışması beklense de bazen işin doğası gereği herhangi bir çaba sarf etmeye gerek duyulmaksızın süreci ve işlemi kolaylaştırıcı bazı unsurlar da söz konusu olabilmektedir. Bunlar arasında aile ağacındaki sınıflandırmada çeviride söz konusu olan dil çiftinin birbirine yakınlık derecesinin yüksek olması, çevirmenin aşırı bilişsel yükünü hafifletmede büyük rol oynamaktadır. Kaynak dil ve erek dil arasındaki bu akrabalık bağı dilbilgisel, sözdizimsel, biçimsel, sesletimsel, sözlüksel, işlevsel düzeyde bağlar ile anlatım ve içerik değişimleri olarak sıralayabileceğimiz dilin farklı segmentlerinde benzerlikler ortaya çıkarmaktadır (Lado,1957). *Dilbilimsel tipolojik yakınlık* olarak adlandırılan bu benzerlikler, sözlü çevirmenin bu çoklu görevinde ortaya koyduğu çabayı aza indirebilmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Dilbilimsel tipoloji çalışmaları, her ne kadar çıkış noktası itibariyle kuramsal dilbilim alanına ait çalışmalar olarak görülse de zamanla kültürel antropoloji, filoloji, yabancı dil öğretimi ve çeviri gibi farklı disiplinlerde de kendisine yer bulmaya başlamıştır. Çeviribilim; dilbilim, sinirbilim, ruhbilim, toplum bilim, tarih gibi birçok disiplinle organik bağlamda iç içe geçmiş olan doğasıyla, tüm bu çalışma alanlarının alan yazına kattığı veri ve tespitlerden faydalanmaktadır. Sözlü çeviri özelinde de sinir dilbilim, ruh dilbilim gibi dilbilimin birçok alt dalıyla yoğun bir alış-veriş söz konusudur. Sözlü çeviriye dair akademik çalışmalarda, bu saydığımız alanlara daha çok çeviri etkinliğinin dinamiklerini, zorluk alanlarını ortaya koymak ve bu zorluklara dair çözüm önerileri getirmek çerçevesi içinde yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmada sözlü çeviri etkinliği sırasında çevirmenin işe koştugu edinç ve edimleri arasında aşırı bilişsel yükü oluşturan unsurlar tanımlanmaya çalışılmış ve çevirmenin çabası dışında bilişsel yükü azaltan durumlar bağlamında çevirisi yapılan dil çiftinin dilbilimsel tipolojik yakınlığı konusuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız nitel araştırmalar kapsama giren betimleyici bir çalışmadır. Araştırmaya konu olan olgu ve olaylara dair yaptığımız alan yazın taramasıyla ifade edebileceğimiz, sosyal bilimlerde sıklıkla başvurulan bir yöntem olan doküman analizi (Creswell, 2013) aracılığıyla elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkılarak karşılaştırma ve tümevarım yöntemleriyle birtakım sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Dilbilim (kuramsal dilbilim, karşılaştırmalı dilbilim, bilişsel dilbilim,) sinirbilim, ruhbilim gibi farklı üst ve alt disiplin alanlarında bilişsel-duyuşsal-devinişsel bir eylem olan sözlü çeviri etkinliği açısından önem teşkil eden birtakım kavramlara -çalışmanın çerçevesi dahilinde- değinilmiş ve herbiri çeviri alanıyla ilişkilendirilmiştir. Karşılaştırmalar yapmak ve çıkarımlarda bulunmak suretiyle yorumlamaya ve betimlemeye yer verilmiştir.

Bilişsel Yük

Bir dönemin yaygın psikolojik yönelimi olan davranışçı ekolün teori ve kabulleri, biyolojide ve psikolojide beyin temelli çalışmaların artmasıyla beraber bazı Amerikalı psikologlarca sorgulanmaya başlanmıştır. Daha çok hayvan davranışlarına açıklık getirdiği düşünülen bu davranışçı kuramın insandaki biliş olgusunu ıskaladığını öne süren araştırmacılar, bilgiyi işleme, belleğin çalışma ilkeleri, dil olgusu, düşünme, problem çözme ve karar verme gibi zihinsel etkinliklere odaklanarak bugün oldukça bilinen ve kabul gören bilişsel psikoloji ekolünün temelini atmışlardır. Bir yandan da nörofizyolojik öğrenme yaklaşımları, yaşamımızda giderek daha çok yer kaplayan bilgisayarın bilgi işleme mekanizması ile zihnimizin çalışma ilkelerinin benzerliklerine odaklanarak temel zihinsel faaliyetler olan duyumsama, algılama, kavramların kullanımı, problem çözme, öğrenme, hatırlama ve dili kullanma becerileri konusunda yeni bakış açıları ortaya koymuşlardır. Başlangıçta Amerikan ekolu olarak da anılan bilişsel psikoloji disiplini çatısı altında yoğunlaşan araştırmalar, nöroloji ve psikolojide hız kazanan eşzamanlı çalışmalardan sonra bilişsel sinirbilim adıyla alt dallara uzanmaya başlamış ve insanın zihinsel faaliyetleri konusunda gerçekleştirilen gözlem ve deneyler, biyoloji ve psikolojinin iç içe varlık gösterdiği bir biçime dönüşmüştür. Bu yeni yaklaşımlar insan zihninde algı, kodlama, bilgiyi saklama ve geri getirme aşamaları gibi bilişsel olayların sıralanması ve düzenlenmesi üzerinde duran bilişsel bilgi işlem teorileri diyebileceğimiz bir grup varsayımı doğurmuştur. Bu varsayımların temel aldığı mekanizma, bilginin algılandığı, anlamlandırıldığı ve depolandığı yer olan bellek mekanizmasıdır. Belleğe dair bilimsel çalışmaların her ne kadar 1950'lerden sonra başladığı düşünülse de aslında bu başlangıç, deneysel hafıza çalışmalarına öncülük eden Alman psikolog Hermann Ebbinghaus'un 1885'te yayınlanan "Hafıza: Deneysel Psikolojiye Bir Katkı" adlı çalışmasına dek uzanır. O tarihten bugüne hafıza üzerine yoğun biçimde odaklanan birçok teorinin ortaya çıktığını gözlemleyebiliriz. Bunlar arasında en baskın olarak ilk kez 1956 yılında Amerikalı bilişsel psikolog George Armitage Miller tarafından dile getirilen Bilgi İşleme Kuramını görmekteyiz. Bilgi depoları, bilişsel süreçler ve yönetici biliş olguları üzerinde duran ve belleğin işleyiş biçimine yoğunlaşan bu kuram, her biri farklı görevler üstlenen üç tip belleğin varlığından bahseder: anlık bellek, kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek.

Anlık bellek: Zihne gelen uyarıcıyı algılayan, tanıyan ve onu anlamlandıran ilk sıradaki bellek. Gelen uyarıcılar arasında görsel kayıtlar açısından 7-9 parçalık bilgiyi 0.5 saniye, işitsel kayıtlar açısından da 5-7 parça bilgiyi 4 saniye boyunca tutar. İşleyiş biçimi; gelen uyarıcıyı algılayıp zihinde mevcut olan şemalar arasında en uygun olanıyla eşleştirip tanımlanmak, anlamlandırmak biçiminde gerçekleşir.

Kısa Süreli Bellek: Burası, ilk olarak duyuşsal belleğe ulaşan bilginin ikinci uğrak yeridir. Kısa süreli bellekte algılanıp tanımlanan bilgi oldukça kısıtlı bir süre saklanmak üzere kısa süreli belleğe

gönderilir. Tek seferde en fazla 7 civarında anlamlı bilgi birimini tutabilen bu bellekte Brown-Peterson Paradigmasına göre (Peterson ve Peterson,1959), 18 saniye sonra bu bilgilerin neredeyse tamamı unutulmaktadır.

Genellikle yakın zamanda yaşadığımız ve hâlâ bilinçte yer alan olay ve olguların yer tuttuğu bu iki belleğin sınırlılığı; oldukça kısa süre ve sınırlı miktarda veri tutabilmesi, bu yüzden de tek seferde az bir miktarda bilgiyi işleyebilmesidir.

Uzun Süreli Bellek (USB): Kısa süreli bellekte tutulan bilginin -eğer saklanmasına gerek duyuluyorsa- birtakım işlemlerden geçirilerek süre kısıtlaması olmadan saklanmak üzere aktarıldığı yerdir. Burada kaydedip saklama işlemi, bir dizi kodlama sonucu gerçekleşmektedir. Uzun süreli bellekte, yeni gelen bilgiyi bellekte tutulan önceki öğrenmelerle ilişkilendirerek (anlam yükleme ve örgütlenme çabasıyla) bir tür yapılandırma gerçekleştirilir. Bu yapılandırma sonucunda USB, iki temel görevini yerine getirir: Depolama ve geri çağırma. Bu üç bellek türü arasında işleyişteki önem hiyerarşisi açısından en önemli sayılanı genellikle USB olmuştur zira bellek etkinliğinde nihai amaç USB'nin bu iki fonksiyonudur. Ancak görev ilişkilendirmesi açısından ele alındığında kalıcı depolamaya giden yolda kısa süreli belleğin çok kritik bir rol oynadığını söylemek yanlış olmaz.

Bilişsel nöropsikoloji alanında zihinde bilginin işlenmesine dair yürütülen çalışmalar arasında 1960'larda Atkinson ve Shiffrin (1968) Waugh ve Norman (1965) gibi bilişsel psikologların öncülüğünde Çoklu Mağaza Modeli ya da Modal Modeli diye anılan bir başka tasarım da ön plana çıkmaktadır. Bu modele göre zihinde yeni bilgiyi edinmek için harekete geçecek olan üç aşamalı bellek mekanizması mevcuttur. Bilgiyi işleme süreci, sırasıyla bilginin uğrak yerleri olan duyuşsal bellek -ki daha önce anlık bellek olarak adlandırılan bu kısım işleyişe odaklanınca duyuşsal / algısal bellek isimleriyle de anılmaya başlandı- kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek alanlarında gerçekleşmektedir.

1970'lerden itibaren erken dönem çalışmalardan biraz farklı olarak yeni bilginin anlamlandırılarak saklanması için maruz kaldığı en önemli prosedelerin sadece USB'de değil, ondan önceki durak olan kısa süreli bellek alanında da yoğun biçimde gerçekleştiğine dair sonuçlar ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu alandaki yoğun aktivite, araştırmacıları, bu kısmı işleyen bellek/ çalışma belleği olarak tanımlamaya itmiştir. Bu kavramın ilk olarak kim tarafından önerildiği net değilse de etkili biçimde öne çıkarılmasının Baddeley ve Hitch (1974) tarafından bu isimle etkili bir bölümün yayınlanmasıyla ve sonrasında yine Baddeley'in (1986) "Working Memory" başlıklı kitabı ve daha sonraki yayınlarla olduğunu söyleyebiliriz. 1974'e kadar insan zihninde öğrenme sürecine dair bir dizi model vardı ve bu modellerde kısa süreli bellek, üniter olarak ele alınıyor ve genellikle süre kısıtlılığı özelliği üzerinde duruluyordu. Baddeley bu çalışmasında kısa süreli bellek yerine çok yönlü bir tutma mekanizmasını işaret etmiştir ve bu çok yönlü işlevselliği nedeniyle onu işleyen/çalışan bellek olarak anmıştır (Cowan,2006).

Bilgiyi depolamada kritik bir noktada durduğunun fark edilmesiyle birlikte işleyen belleğin çalışma prensiplerine dair gözlem ve deneyler yoğunlaşmıştır. Oldukça kabul gören bir öğrenme tasarımı olarak Bilgi İşleme Teorisi'nde de Miller (1956), bellek sistemindeki kısıtlılığa dikkat çekmiştir. Kısa süreli bellekte tek seferde en fazla 7 civarı (2 eksik ya da fazla) anlamlı bilgi birimlerini depolanabileceğini ifade eden araştırmacı, bu kısıtlılığın üstesinden gelmenin tek yolunun depolanacak bilgileri anlamlı birimler haline getirerek sayısı sabit kalırken boyutlarını arttırmaya çalışmak olduğunu söyler. Bu, bilgileri ayrıştırıp sınıflandırmak yoluyla bir tür dosyalama çalışmasına işaret eder.

Böylelikle kısa süreli bellekte azami sayıyı aşmayan ama yine de büyük miktarlara ulaşabilen bilgiyi depolamak mümkün olacaktır.

Boyut olarak kısıtlılık arz eden kısa süreli belleğin bir diğer sınırlılığı da süre ile ilgilidir. Peterson ve Peterson'ın (1959) hazırladıkları ve Brown-Peterson Paradigması olarak anılan paradigmanın kullanıldığı çalışmalar bilginin kısa süreli bellekte çok çabuk kaybolduğunu ortaya koymuştur. Deneysel çalışmalarda tanık olunan bu çabuk unutmaya olayının başlangıçta zamanla ilgili olduğu düşünülmüş, bilginin kısa süreli belleğe ulaşmasından sonra geçen süre uzadıkça unutmamanın gerçekleştiği var sayılmıştır. Oysa sonraki dönemde yapılan çalışmalar, unutmamanın zamanla ilgili olmadığını, bir bilginin kısa süreli belleğe alınırken aynı anda akın eden çok fazla başka bilginin olmasıyla yani diğer bilgilerin müdahaleleri sonucunda gerçekleştiğini göstermiştir. Deneylerde süre sabit tutularak farklı miktarlarda bilgiyi belleğe göndermek suretiyle süreç izlenmiş ve bilgi miktarının artıp eksilmesinin süreden bağımsız olarak unutmamanın şiddetine etki ettiği sonucuna varılmıştır. Burada kısıtlılığı doğuran şeyin yeni bilgi sayısının fazlalığı olduğu kadar bir bilginin kendisinden sonra art arda akan diğer bilgilerle bilgi işleme döngüsüne girme zorluğu olduğu da iddia edilmektedir.

İşleyen bellek, yeni gelen/algılanan bilgiye dair anlamın oluşturulduğu yerdir, bu yüzden yüklendiği sorumluluk itibarıyla etkili ve ekonomik bir kullanım gerektirir. Bu bağlamda 1980'lerde ilk adımlarını atan ancak derli toplu biçimde ele alınışı ve ifade edilişi 1998'de Sweller tarafından gerçekleştirilen ve belleğin taşıdığı yüke atıfla isimlendirilen *Bilişsel Yük Kuramı*'na değinmek gerekir (Sweller, Van Merriënboer ve Paas, 1998). Sweller'in problem çözme becerileri üzerine çalışırken Baddeley'in işleyen bellek tasarımıyla yola çıkılarak oluşturduğu bu kurama göre (Sweller, 1988; Sweller, van Merriënboer ve Paas, 2019; Van Merriënboer ve Sweller, 2010), belleğin bilişsel kaynakları boyut ve süre açısından sınırlı olduğundan daha fazla bilişsel işleme gerektiren öğrenme ortamları bireyin zihnine bir bilgi işleme yükü getirmektedir. Burada üç tür bilişsel yükten bahsetmek mümkündür:

İçsel (Asıl) Bilişsel Yük: Kazanılması beklenen bilginin karmaşıklığı ve yoğunluğuyla ilgilidir. Bizzat bilgini kendisiyle ilgili olduğundan bu yükü azaltmanın en etkili yolu, bilginin sadeleşmesi ve anlam paketleri oluşturulurken doğru örgütlenmesidir. Burada bireyin yeni bilgiyi algılama ve öğrenme yeterliliği ön plana çıkacaktır.

Dışsal (Konu dışı) Bilişsel Yük: Kazanılması gereken bilginin materyal veya aktarıcı yoluyla sunumuna dair ortaya çıkabilecek güçlüğü ifade eder. Görev zorluğuna uygun materyaller, metotlar ve sunum biçimleri seçilerek bu yük hafifletilebilir.

Etkili Bilişsel Yük: Bellek şemaları oluşturarak ve bilgiyi bu şemalara işleyerek bir düşünceyi ya da nesneyi kavramsallaştırma çabasıdır. Şema inşası olarak da tanımlanabilecek bu otomasyon çalışmasının oluşturduğu yük, bilgiyi işleme sürecinde bireyin analiz etme, sınıflandırma, yapılandırma ve anlamlandırma etkinliklerindeki yetkinliği ve ataklığı derecesinde hafifletilebilir (Sweller, 1998).

Bilgiyi işleme sürecinde bu üç tip yükü yüklenen zihinden birtakım görevler beklenir. Mayer ve Moreno'ya göre (2003), işlem esnasında üç tür bilişsel talep ortaya çıkmaktadır: *Temel işleme, tesadüfi/ isteğe bağlı işleme ve temsili tutma*.

Temel işleme: Sunulanı anlamlandırmak için gerekli olan bilişsel süreçleri ifade eder. Bireyin duyduğu veya gördüğü içerikte sözcükleri ve görüntüleri düzenleyip bütünleştirmesi, ana fikirleri tespit etmesi, çıkarımlarda bulunması ve yeni bilgiyi bellekteki ilgili bilgi paketine bağlaması gibi işlemler temel işleme grubuna dahil olan işlemlerdir. Hızlı bir anlatımla ya da alışılmadık

materyallerle gelen bir bilgi sağanağında bellekten beklenen temel işleme performansı bilişsel kapasitenin yüksek oranda kullanılmasını gerektirir.

İsteğe Bağlı İşleme: Tesadüfi işleme, sunulan materyali anlamlandırmak için gerekli değildir ancak gerek duyduğu takdirde anlamayı kolaylaştırmak için birey tarafından tercih edilebilir. Okurken veya dinlerken not tutma, işaretlemeler yapma gibi bazı stratejileri uygulamak buna örnektir.

Temsili Tutma: O ana dek zihne alınan bilgiler işlenirken, bireyin bazı bilgileri bellekte geçici süreyle tutması ve geriye dönüp bakması gerekebilir. Örnek olarak, bölümleri arasında yoğun bağlantıları olan metinleri okurken ya da dinlerken arada geriye dönüp çıkış noktasını tekrar görebilmek için önceki bilgiyi bir süreliğine bellekte tutma çabasını verebiliriz.

Mayer ve Moreno (2003), bireyin bütün bilişsel kaynaklarını sadece temel işleme aşamasına ayırdığında bilgi işlemenin en etkili biçimde gerçekleştiğini; isteğe bağlı işleme ve temsili tutma çabalarının aşırı bilişsel yüklemeye neden olduğunu ileri sürer. Ayrıca aynı anda yoğun oranda temel işleme gerekliliği ortaya çıktığında aşırı yükleme durumunun sorun yaratabileceğine değinir. Burada çözüm olarak parçalara ayırma tekniğinden faydalanılabilir.

Temel ve isteğe bağlı işlemlerin bir arada yapılması halinde ise ikinci etap bir aşırı yükleme ile karşılaşılır. İsteğe bağlı işlemleri ayıklayarak ona enerji ve zaman ayırmaktan vazgeçmek, bu yükü azaltabilmek için tek çözüm olarak görünmektedir.

Bir başka aşırı yükleme de bilgiyi işleme aşamasında aynı anda bellekte bilgi tutmaya çalışmaktan kaynaklanır. Burada çözüm, temsili tutma gerekliliğini ortadan kaldıracak her türlü stratejiye başvurmakla mümkün olabilir. (Bruning Roger H., Schraw G.J., Norby M.M. (2014).

Sözlü Çeviri Etkinliğinde Aşırı Bilişsel Yük

Mayer ve Moreno (2003)'ün zihinde bilgiyi işleme sürecine dair ortaya koyduğu aşırı bilişsel yükleme sorununun en yoğun olarak karşımıza çıkabileceği alanlardan biri olarak sözlü çeviri etkinliklerini saymak sanırız ki yanlış olmayacaktır. Bilişsel yükün ortaya çıktığı bu etkinliklerde özellikle içsel ve etkili bilişsel yükün ne derece ağırlaştığını gözlemlemek ve deneyimlemek mümkündür. Sözlü çeviri türleri arasında bu bilişsel yükün en yüksek seviyeye ulaştığı tür olarak andaş çeviriyi bu noktada öne çıkarmak gerekmektedir. Bu etkinliğin gerçekleşmesi esnasında dinleme-çözümleme, bellek kullanımı, üretime geçme ve eşgüdüm sağlama gibi çoklu görevler ile zaman yönetimi ve hız gibi kısıtlayıcı etmenler nedeniyle çevirmen zihninin üstlendiği bilişsel yük zaman zaman aşırı boyutlara çıkmakta ve bu da yürütücü işlevlerin sınırlarını zorlamaktadır (Gile, 2009).

Bilişsel yükün sözlü çeviri etkinliğinde bu derece ön plana çıkıyor olması aslında sözlü anlatım sürecinin çok yönlü ve çapraşık doğası nedeniyledir. Kendi içinde aktif ve pasif beceriler olarak iki gruba ayırabileceğimiz dört temel dilsel beceri içinde **konuşma becerisi**, aktif olan yani bireyin üretimsel çabasına dayanan bir performans gerektirir (CEFRVCV, 2020). Tek bir etkinliğin içinde aynı anda birçok bileşen işe koşulmaktadır: söylem kurgusu, hiyerarşik ve kronolojik takip, doğru sesletim, dil bilgisi yetkinliği, etkili ve yerinde kullanılan bir sözcük dağarcığı, duyulabilirlik, anlaşılabilirlik, doğru tonlama, vb.

Sözlü anlatımdan yola çıkıp sözlü çeviri etkinliğine geldiğimizde ise bu üretimsel becerinin içinde aynı oranda ağırlıklı rolde olan bir alımlama etkinliğinin de varlığını fark ederiz: **dinleme becerisi**. Her ne kadar pasif dilsel beceriler sınıfına dahil edilmiş olsa da aslında dinleme, bireyin aktif biçimde

katılarak performans sergilediği bir alandır. Dinleme eylemi çoğu zaman işitmeye bir tutulur oysa iki eylem gerektirdikleri performans ve işe koştukları duyuşsal ve bilişsel yetiler bağlamında birbirinden farklıdır. Lundsteen (1979), işitmenin fiziksel, dinlemenin ise zihinsel bir eylem olduğunu söyleyerek bu keskin ayrımı yapmıştır. İşitirken dışarıdan gelen sesleri algılayıp işlemek söz konusuysen dinleme sırasında beynimizin kendisine ulaşan uyarıcılara anlam vermeye dair yoğun çabası ortaya çıkar. Nichols ve Lewis (1954), dinleme etkinliğini “algılanan işitsel sembollere anlam yüklenmesi, işitilen sözel sembollerin anlamlandırılması” olarak tanımlarken (Azizoğlu, 2022’den akt. Purdy, 1997, s. 8) dinleme için “işitme duyuşuyla alınan sembollerini anlamlandırdıktan sonra sembollerde yüklü olan iletiyi alma, yorumlama, hatırlama, sözel ve sözel olmayan dönütler kullanarak konuşmacıya geri bildirim verme temeline dayanan, dinleyicinin sürece aktif olarak katıldığı bir eylem” açıklamasını yapar. Seleskovitch, sözlü çeviri eyleminin öncelikle “anlama eylemi” olduğuna vurgu yaparken Höning de sözlü çevirmenlerin birer “anlama uzmanı” olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer (Kabukcık, 2009).

Sözlü çeviri faaliyetini yürüten çevirmen, bu süreçte aynı anda iki önemli rolü üstlenir: dinleyici (alımlayıcı) ve konuşmacı (aktarıcı). Bu nedenle kişiden her iki eylemin gerekliliklerini eşzamanlı ve eşgüdümlü biçimde başarıyla yerine getirmesi beklenir. İşittiklerini anlamlandırma, iletiyi çözme ve aktarım yapma yoluyla kısa sürede dönüt verme çabası, onu her iki rolde de etkin kılar. Etkili bir dinleme yapmak derken, uzun süre dikkat kontrolü kurarak duyulan metni kaçırmadan dinleyebilmek, metnin içerdiği iletileri hiyerarşik ve kronolojik konumlanmayı atlamadan çözebilmek ve bunu yaparken ön bilgileri işe koşabilmek, aktarıcının kullandığı dilbilgisel yapıları ve sözcük varlığını tanımak, tanıyamadıklarına -hatta bazen iyi duymadıklarına- dair bütünsel bir çıkarımda bulunabilmek gibi birçok bilişsel işlemin gerçekleştirilmesinden bahsetmekteyiz. Dinleme etkinliğinde ortaya çıkabilecek sorunlara baktığımızda, duyulan sözcükleri sesletim ya da anlam itibariyle tanımama, konuşmanın akışını takip edememe, metnin bir bölümüne odaklanıp diğerlerini kaçıрма, işitilenleri çabuk unutma, metnin kurgusunu anlayamama ve dizgeyi takip edememe gibi sıkıntılar ön plana çıkmaktadır (Goh, 2000, s. 59). Dinleme ve anlama etkinliğinin okuma ve yazma etkinliklerine oranla daha kontrol dışı ve çok daha hızlı gerçekleşiyor olması, bu sorunların ortaya çıkmasında başlıca etkindir. Beynimizin fizyolojik yapısı birtakım kısıtlılık ve zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dakikada 200-250 sözcüğü içeren bir konuşmayı anlayabilme kapasitesine sahip olsak da normal hızdaki bir konuşmada dakikada 40-70 sözcüğün kullanıldığı göz önüne alındığında dinleyici durumundaki kişi için 160-180 sözcüklük süre boş kalmakta ve bu da dinlerken dikkatin dağılmasına yol açmaktadır (Azizoğlu, 2022). Bu zorluklarla başa çıkabilmek için çevirmen, bilişsel, üst-bilişsel ve sosyo-duyuşsal birçok stratejiye başvurmak durumunda kalır. Sözlü çevirmenin bilişsel yükünü hafifletmek açısından başvuracağı stratejiler de çoğunlukla bilişsel stratejiler olacaktır. Öne çıkanlar arasında ayrıştırıcı dinleme, bilgi için dinleme, not alarak dinleme ve bazen de seçici dinleme stratejilerini sayabiliriz. Bunun yanı sıra farklı bakış açılarından yola çıkarak birkaç ana başlıkta toplayabileceğimiz birçok dinleme stratejisi önerildiğini görmekteyiz:

-Genelden Özele Dinleme Stratejileri: Renukadevi (2014)’nin sınıflandırmasına göre dinleyicinin metnin bağlamından, türünden ve anlatımından yola çıkarak içeriği anlamak için başvurduğu bu stratejiler arasında metnin ana fikrini belirleme, çıkarımlar yapma, tahmin etme ve özetleme girişimini sayabiliriz.

-Özelden Genele Dinleme Stratejileri: Yine Renukadevi (2014)’nin sınıflandırmasına göre dinleyicinin içeriği anlamak için sözcük, ses ve dil bilgisi gibi öğeleri detaylandırarak dilsel bilgiye

başvurduğu bu stratejiler arasında detaylara odaklanmayı, sözcük yapılarını kavrama çabasını, vb. sayabiliriz.

-Bilişsel, Üstbilişsel ve Sosyo-Duyuşsal Stratejiler: Dinleyicinin, duyduklarını düzenlemesi ve anlamlandırması aşamalarında kullandıkları bilgiyi işleme çabası olarak özetleyebileceğimiz girişimlerdir. Bilişsel stratejiler arasında not alma, tahminde bulunma, dil bilgisine başvurma, zihinsel şemalar oluşturma, yorumlama, tekrarlama, görselleştirme, kendi ön bilgileri ile metnin aktardığı bilgiler arasında kesişim şemaları oluşturma ve konuşmada karşılaşılan sözel olmayan unsurları yakalama ve yorumlama çabasını sayabiliriz. Dinleyicinin kendi dinleme eylemine gözlemci olması, kendi zihinsel süreçlerini izleyip kontrol ve gerektiğinde müdahale edebilmesi olarak özetleyebileceğimiz üstbilişsel stratejiler arasında da kendi odaklanmasını takip etme, karşılaşılabileceği problem durumlarını fark etme ve çözüm üretme, detayların farkına varma, yan ve mecaz anlamları inceleme ve gerektiğinde öykü haritalarına başvurma girişimlerini sıralayabiliriz. Son olarak da dinleme sürecinde eylemi sekteye uğratmaması açısından kendi duygu ve düşünce dalgalanımını izleyip kontrol edebilme veya gerektiğinde iş birliğine başvurabilme çabası olarak tanımlayabileceğimiz sosyo-duyuşsal stratejiler arasında da konuşmacının amacını fark etme ve onu dinlediğini göstermek amacıyla gerekli durumlarda sözel veya sözel olmayan geri dönüşler yaparak tepki verme eylemlerini sayabiliriz (Azizoğlu 2022 akt. Bao & Guan, 2019; O'Malley & Chamot, 1990).

Etkili bir dinleme yapabilmek için gerektiğinde -hatta sıklıkla- bu saydığımız stratejilere başvurmak durumunda kalan ve dinlemenin hemen ardından bir sözlü aktarım yapması gereken çevirmen, bu kez de etkili bir konuşmanın gerektirdiği performansı ortaya koymak durumundadır. Konuşma hızının, ses tonunun ve vurguların doğru kullanımı, doğru vücut duruşu, yeterli göz teması gibi hitabet gerekliliklerini yerine getirebilmek için de birçok çabayı aynı anda sergilemesi gerekmektedir (Gürzap, 2006).

Aynı anda tüm bu performansı sergilemek durumunda olan sözlü çevirmen, anında oluş ve bellekte yığılma sorunuyla karşı karşıya kalır. Burada bir çıkış noktası olarak çevirmenin çoklu görev stratejilerini etkili biçimde kullanma becerisini kazanmasından söz etmek gerekir. Birçok göstergenin değerlerini akılda tutmak ve tüm bu görevleri dengeli ve hızlı biçimde yerine getirebilmek için çoklu görev seçkisini yapmak ve her görev için ayrı ayrı eş zamanlı stratejilere başvurmak zorunlu hale gelmektedir (Doğan, 2011).

Daniel Gile, bu noktada çeviri süreçlerine bilişsel bir bakış getirerek Çaba Modelleri olarak anılan bir model oluşturmuştur. Bu modele göre, ardıl ve andaş çeviride bildirimsel bilgi ve durumsal bilgileri etkili işe koşması beklenen çevirmenin, bellek kaynaklı sınırlılıklarını aşabilmek adına birtakım yürütücü biliş stratejilerine başvurması gerekmektedir. Gile, bu stratejilerin kullanımını gerektirecek çaba alanlarını üç ana grupta toplar: dinleme ve çözümleme çabası, söylem üretme çabası, kısa süreli hafızayı etkili kullanma çabası. Gile, özellikle hafızayla ilgili çabayı öne çıkarır ve bunun neden önemli olduğuna dair bazı gerekçeler öne sürer. Ona göre hafızayı zorlayan başlıca nedenler şunlardır:

-Tamamen fiziksel koşullardan kaynaklanan nedenler (Çoğunlukla konuşmacının sesinin duyulmasında yaşanacak gecikmeler ve aksamalar)

- Taktiksel nedenler (Konuşmacının söylemini çevirirken bağlamı yakalayabilmek ve hedef dilde söylem üretmeye yönelik bir manevra alanı kazanmak için kısa bir süre de olsa çevirmenin bekleme eğilimi)

-Dilsel farklılıklardan doğan nedenler (Kaynak dil ile erek dil arasındaki sözdizimsel farklılıklar nedeniyle çevirmenin, tümcenin sonunu beklemek zorunda kalması)

-Konuşmacının hızı ve söylemin karmaşıklığı veya dağınıklığı gibi nedenler (Çevirmenin, hızı yakalamak veya karmaşıklığı, dağınıklığı gidermek için duraksamak zorunda kalması) (Gile, 1995).

Sözlü çeviri etkinliklerinde sözlü çevirmenin üstlendiği yük ve bu sorumluluğu etkin biçimde yerine getirebilmek adına oluşturabileceği/ uygulayabileceği stratejiler elbette Gile'in önerileriyle sınırlı değildir. Çeviribilim alanında yer tutan birçok farklı ekolün temsilcileri kendi araştırma sonuçlarından ve meslekî deneyimlerinden yola çıkarak sahada çalışan çevirmenlere bir anlamda pratik bilgiler el kitabı sunmaktadırlar. Biz burada Fransız ekolünün öne çıkan ismi olarak araştırmacılığının ve eğitimciliğinin yanı sıra sözlü çevirmen de olan Gile'in ortaya koyduğu modeli ve önerdiği stratejileri genel çerçevede anmakla yetindik.

Çevirmenin Bilişsel Yükünü Azaltan Bir Faktör Olarak

Dilbilimsel Tipolojik Yakınlık

Dilbilimsel Tipolojik Yakınlık Kuramı

Kültür antropolojisi ve dilbilimin ortak çalışma alanı olarak ortaya çıkan antropolojik dilbilim, dünya üzerinde varlık gösteren dillerin betimlemesini yapar; toplumsal ve kültürel yansımalarını irdeleyerek kökeni, gelişmesi, yapılanması ve etkileşimlerine dair iz sürer. Karşılaştırma yoluyla aralarındaki benzerliklerden ve farklılıklardan yola çıkarak sınıflandırmalar yapar ve dilleri gruplandırır (Weinrich, 1986). Bu alanın çalışmalarından türemiş bir alt alan olarak ele alabileceğimiz ve en genel tanımıyla "varlıkların veya olguların benzer özelliklerine göre sınıflandırılıp gruplandırılması" olarak açıklayabileceğimiz tipoloji kavramı, arkeoloji, antropoloji, görsel tasarım, mimarî, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok farklı disiplinlerde kendine yer bulmuştur. Dil çalışmaları alanında ise dilbilimsel tipoloji ya da dil tipolojisi olarak anılan bu gruplandırma çalışması özellikle karşılaştırmalı dil çalışmaları ile önem kazanmış ve filolojiden dilbilime, dil öğretiminden çeviri alanına dek pek çok alt disiplin alanlarında bahse konu olmuştur. Öyle ki bireylerde anadil-yabancı dil ilişkilendirmelerine dair gözlemlerle başlayan çalışmalar, ilerleyen dönemlerde birinci ve ikinci yabancı dili hatta ikinci ve üçüncü (ve sonraki) yabancı dil(ler)i de işin içine alarak çerçevesini genişletmiştir. Bu dillerin bağıntılarını ve bireyin dili kullanma sürecinde ortaya çıkardığı sonuçları incelemek amacıyla yürütülen çalışmalarda epeyce rağbet görmüş olan dilbilimsel tipolojik yakınlık kuramı, diller arası geçişleri açıklayabilme konusunda sıkça başvurulan bir referans noktası haline gelmiştir (Topaloğlu, 2018). Başlangıçta tarihsel dilbilimin artzamanlı yaklaşımıyla iz sürülürken, yakın zamanda daha çok dil evrenceleri üzerinden doğal insan dillerinin benzerliklerini tespit etme çalışmaları yoğunluk kazanmıştır (Comrie, 2005). "Doğal dillerde görülen ve potansiyel olarak dillerin tümü için geçerli olan ortak örüntüler" olarak tanımlayabileceğimiz dil evrenceleri yoğunlukla dillerin ses, sözcük dizimi ve sözcüklerin biçimlenişi alanlarında tespit edilen ortak yönlere işaret etmektedir. Sesbilgisel evrenceler dillerdeki ses özelliklerine odaklanırken (örneğin /a/, /u/, /e/ gibi ağız ünlülerinin ve /k/, /p/ gibi ötümsüz kapanma seslerinin tüm dillerde mevcut olması) sözdizimsel evrenceler, bir araya gelip

tümceleri oluşturan birimleri temel alır (örneğin olumsuzluk yapısının, tümcelerin öznesinin ad ve eylem kategorilerinin tüm dillerde mevcut olması) (Uzun, 2006).

Dil evrenceleri ve dil tipolojisi birbirine yakın kavramlardır ancak farklı iki metot yordamıyla (bir biçimde tümünden gelim ve tümevarım) iki farklı çerçevede tespitler yaparlar. Dil evrenceleri biraz da kültürel-dilbilimsel antropolojik bir yaklaşımla hepsi birer insan ürünü olan tüm dünya dilleri arasında sistematik ortaklıkları saptayarak genellemelere ulaşmayı hedeflerken, dilbilimsel tipoloji çalışmaları her bir dilin özelinde, onu diğerlerinden ayıran farklılıklardan yola çıkarak ve benzer olanları seçerek gruplandırmaya çalışır. Vardar'ın (2001) ifadesiyle dil tipolojisi "tarihsel ölçütlerle akrabalık kavramını göz önünde tutmadan yalnızca ses, biçim ve sözdizim benzerliklerine dayanılarak yapılan dil sınıflandırılması" olarak ele alındığında soybilimsel dilbilimden farklı olarak dillerin ortak kültürel genetik köklerinden ziyade biçimsel özelliklerini temel almaktadır.

Dillerin kendine has özelliklerine dair tespitler yapan dilbilimsel tipologlar, dilleri şu alanların incelemesini yaparak gruplandırmaktadırlar: sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi, anlam bilgisi. Tipolojik çalışmalarda birçok farklı gruplandırmalar önerilmiş olsa da en genel kabulde iki tip sınıf ön plana çıkmaktadır: biçimbilimsel tipoloji ve söz sırası tipolojisi (Comrie, 2005).

Biçimbilimsel tipoloji: Diller arasında yakınlık ölçüsü en çok incelenen özellik olarak biçimbilimsel benzerlikleri görmekteyiz. Biçimbilimsel kategoride genel kabul görmüş ölçütlere göre dillerin üç gruba ayrıldığını söyleyebiliriz:

- a. Tek Heceli Diller
- b. Eklemeli (Bitişken) Diller
- c. Bükünlü (Kaynaşmalı/ Çekimli) Diller

Ancak tipolojik çalışmaların artmasıyla beraber biçimbilimsel analizlerde farklı gruplandırmalar da ortaya çıkmaktadır:

- a. Analitik Diller
- b. Sentetik Diller
- c. Birleştiren (Kaynaştırıcı) Diller

Söz Sırası / Sözcük Dizilişi Tipolojisi: Biçimbilimsel sınıflandırmanın dışında, daha önce saydığımız farklı referans noktalı sınıflandırmalar da mevcuttur. Örneğin dillerin sözdizimsel gruplandırmasında birçok farklı formülasyon karşımıza çıkmaktadır:

1. Özne + Yüklem + Nesne
2. Özne + Nesne + Yüklem
3. Yüklem + Özne + Nesne
4. Yüklem + Nesne + Özne

Dünya dilleri arasında en genel sözdizimi çeşitlenmesi bu dört varyasyon ile (hatta daha çok ilk ikisi ile) kendini göstermektedir. Sayıca yok denecek kadar az olsa da bunların dışında iki farklı dizilim daha mevcuttur:

5. Nesne + Özne + Yüklem

6. Nesne + Yüklem + Özne

Söz sırası tipolojisi derken aslında sözcüklerin sırasından ziyade kurucu sırasına işaret edilmektedir. Kurucu sırası tipolojisi, tümcedeki her bir sözcüğü sayarak onu bir sözcük türüne eşdeğer sıralama yapmayı kastetmez; kaç sözcükten ibaret olursa olsun anlamlı unsurları (yani bazen sözcük öbeklerini) sıraladığımızda ortaya çıkan sabit ve dizgesel dizilişi işaret eder (Tashmurad, 2015).

Bunlar gibi birçok farklı gruplandırmanın yapıldığı tipolojik yakınlık saptamalarına yardımcı olan alt çalışma sahalarını şu biçimde özetleyebiliriz:

-Diller arası Etkileşim: Birden fazla dil kazanımı söz konusu olduğunda bireyin sözlü ya da yazılı iletişimi esnasında mevcut dillerinin dilbilgisel, sözlüksel, sözdizimsel veya sesletimsel düzeyde birbirlerini etkilemeleri.

-Karşıtsal / Ayrımsal Dilbilim: Dizgeli karşılaştırmalar yoluyla dillerin fonolojik, morfolojik, sözdizimsel ve sözlüksel sistemleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyma.

-Aktarım: Bireyin kazanmış olduğu diller arasında dil hâkimiyetini olumlu ya da olumsuz biçimde etkileyecek anlamda refleksif aktarımlar yapma girişimleri (Lado,1957).

Diller arası Etkileşimde Rol Oynayan Etmenler Arasında Dil Grubu

Sözlü çeviri bir dilsel aktarım çabasıdır ve dil aktarımında en önemli öge olarak karşımıza mensubu olunan dil grubu çıkar. Diller arası etkileşim üzerine yapılan incelemeler arasında en çok mercek altına alınan öge, söz konusu dil çiftinin ait olduğu dil gruplarıdır. WALS (Dünya Dil Yapıları Atlası), dünya üzerindeki 2676 dili 144 dilsel özellik açısından incelemiş ve bu inceleme sonunda dillerin ve tespit edilen özelliklerin haritasını çıkarmıştır. Bu denli geniş çapta ilk dil atlası olma özelliği taşıyan WALS'ın kapsamında yapısal dil özelliklerinin dünyadaki coğrafi bölgelere göre dağılımını gösteren 160 harita söz konusudur. Toplamda 144 bölümden oluşan bu atlasta kategorizasyon için 11 temel alan belirlenmiştir: sesbilim, biçimbilim, ad kategorileri, ad sözdizimi, eylemsel kategoriler, sözcük dizilişi, basit tümceler, karmaşık tümceler, sözlükçe, işaret dilleri ve diğer alanlar. Bunların ilk sekizi dilbilgisinin temel yapısal alanlarına daırdır. WALS, incelediği 2676 dil için 215 dil ailesi çizmiştir. Bu sayı elbette bilinen klasik sınıflamadakinin çok üstündedir. Zira daha çok sadece gözlem ve hipotezlere dayalı olarak yapılan genel gruplandırmada dünya dilleri (tanıdığımız ve sistematiğini bildiklerimiz dahilinde) beş aile grubuna ayrılır: Hint-Avrupa dilleri, Ural-Altay dilleri, Hami-Sami dilleri, Çin-Tibet dilleri, Bantu dilleri. WALS ise yöntem olarak derin bir dilsel analiz neticesinde dilleri biçimbilimsel, sözdizimsel vb. çözümlenmeler yordamıyla sınıflandırır. Bu sınıflandırmaya birkaç örnek verelim:

Afro-Asyatik Dil Ailesi: Bu aile 13 dil grubu ve 145 dilden oluşur (Ör: Beja, Berber, Sami dilleri, Mısırv Kıpti dili, Doğu Chad dilleri, vb).

Aykana Dil Ailesi: Sadece Aykana dilinden oluşur.

Algonkin-Yurok (Algic) Dil Ailesi: 3 dil grubu ve 31 dilden oluşur (Algonkin dil grubu, Viyot dil grubu, Yurok dil grubu).

Altay Dil Ailesi: 3 dil grubu ve 65 dilden oluşur (Moğol dilleri grubu, Tunguz dilleri grubu, Türk dilleri grubu).

Hint-Avrupa Dil Ailesi: 11 dil grubu ve 176 dilden oluşur (Arnavutça, Ermeni dilleri, Baltık dilleri, Kelt dilleri, Cermen dilleri, Yunan dilleri, Hint dilleri, İran dilleri, Nuristani dilleri, Roman dilleri, Slav dilleri) (Tashmurad, 2015).

Bu diller arasındaki akrabalık ilişkileri, dizgelerinin karşılıklı benzerlik veya karşılıklı benzersizlik özellikleri göstermesinden yola çıkılarak tanımlanır. Özellikle aynı ana grubun aynı alt koluna mensup olan diller söz konusu olduğunda bu benzerlikler iki dillilik veya çok dillilik durumlarında sıkça karşılaştığımız aktarım girişimine yol açan, kimi zaman (olumsuz aktarımda) “yanıltıcı” ancak çoğu zaman da (olumlu aktarımda) “kolaylaştırıcı” unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aktarım: Odlin’e göre (1989), aktarım (transfer); “bireyin kullanmakta olduğu iki veya daha fazla dil arasında benzerliklerden ve farklılıklardan yola çıkarak bir etkileşim gerçekleştirilmesi” olarak tanımlanabilir. Bu strateji, yabancı dil öğrenme ya da diller arası geçiş yapma gibi durumlarda değiştirim, ödünçleme, başkalaşma, yanlış yorumlama gibi sonuçlar doğuran olumsuz aktarımı ifade ettiği gibi dil pratiğinde oldukça kolaylaştırıcı bir rol oynayan olumlu aktarımı da içine alır. Selinker ve Laksmanan’ın (1993) bu diller arası geçiş refleksini açıklamak için ifade ettikleri Çoklu Etkiler İlkesine göre aktarıma neden olan unsurlar iki genel gruba ayrılabilir: birey temelli unsurlar (yeterlilik, dil bilinci, yaş, maruz kalma sıklığı, eğitim durumu, vb.) ve dil temelli unsurlar (dil grubu, sıklık oranı, vb.). Dil temelli unsurlar arasında dil grubu, aktarımda en önemli değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Dillerin birbirleriyle temasına dair yapılan ilk çalışmalar söz konusu dil çiftinin yapısal benzerliklerinin ve grupsal yakınlıklarının etkisine dikkat çekerken (Weinreich, 1953), sonraki yaklaşımlar da bu diller arasındaki farklılıkların azlığını dil aktarımını kolaylaştıran bir unsur olarak vurgulamışlardır (Anderson, 1983; Gass, 1983; Selinker ve Lakshmanan, 1993; Jarvis ve Odlin, 2000; Cenoz, 2001; Murphy, 2003).

Diller Arası Karşılaştırmalarda Karşılaştırılacak Ögeler:

Diller arası karşılaştırma yapılırken dilin en temel öğeleri üzerinden hareket edilir. Lado (1957), bu karşılaştırma alanlarını şu şekilde belirler:

-*Sesletim sistemlerinin karşılaştırılması*

-*Dilbilgisel yapıların karşılaştırılması*

-*Sözcük sistemlerinin karşılaştırılması*

-*Yazı sistemlerinin karşılaştırılması*

Bu karşılaştırmalar elbette sadece dilleri sınıflandırmak amaçlı yapılmaz; aslında bu çalışmaya daha çok bireylerin dilsel geçiş refleksleri sürecini izleyebilmek, kolaylık ya da zorluk yaratan durumları saptayabilmek ve potansiyel ya da görünür hale gelmiş zorluklara çözüm önerileri getirmek için de sıkça başvurulur.

Sözlü çeviri edimi söz konusu olduğunda bilişsel yükü hafifletmeye yarayacak dilsel yakınlık öğeleri arasında belki de ilk sırada dilbilgisel yapı başlığı altında sözdizim benzerliğini saymamız gerekecektir zira önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi ardıl ya da andaş çeviri esnasında bellek yükü, çoklu görevlerin bireyin kapasitesinin üstüne çıkmaya başladığında kendini göstermektedir. Bu çoklu görevler arasında temel işlemlenin dışında belleği daha etkin kullanabilme adına, dil çiftinin sözdizimsel açıdan keskin farklılıkları söz konusu ise isteğe bağlı işleme ve temsili tutma çabalarına

yoğun olarak başvurulması muhtemeldir. Tersinden ifade edecek olursak, dil çiftinin sözdizimi sistemleri benzeşiyorsa, ikinci ve üçüncü görevler kendiliğinden ortadan kalkabilir. Bu da çevirmeni bilişin aşırı yüklenmesinden kurtarabilir. Örneğin biçimbilimsel tipolojik sınıflandırmada her ikisi de Hint-Avrupa dil ailesinde ve gövde bükümlü diller arasında yer alan Fransızca- İngilizce dil çifti söz konusu olduğunda sözdizim benzerliği sayesinde bu konuda çıkabilecek zorluklar büyük ölçüde bertaraf olacaktır. Doğan'a göre (2011), sözlü çeviri etkinliği sırasında zorluk yaratabilecek dinamiklerin başlıcaları arasında dil çiftinin dilbilgisel açıdan oldukça farklı özellikler göstermesi yer almaktadır. Burada üç tür sorundan bahsedilebilir: sözdizim farklılıkları, dilbilgisel olarak sorunsuz fakat çok uzun olan tümcelerin varlığı, karmaşık ve tamamlanmamış ifadelerin kullanılması. Farklı dil gruplarına mensup olan diller arasında sözlü çeviri yapılırken konuşmacının uzun tümcelere yer vermesi, sözdizimsel açıdan fark edilir bir zorluk yaratacaktır. Burada çevirisi yapılacak metin uzun bir tanım, yönetmelik maddesi gibi zorlayıcı ögeler içeriyorsa ve bunun yanı sıra konuşmacının tonlama, durak ve vurguları söylemin karmaşıklığını azaltacak herhangi bir ipucu vermiyorsa, çevirmen, duyduğu söz yığını kendisi için anlamlı bir bütün oluşana kadar beklemek durumunda kalır. Bu bekleme süresi kısa süreli belleğin 7±2 birim olan işleme kapasitesini aşacağından aşırı bir yüklenme oluşturarak hatırd tutamama, anlamlandırılmama ya da ilişkilendirememe sorununa yol açabilir. Bunun yanı sıra kaynak dilin erek dile etkisi (interference / kesişim etkisi) sonucu içerik aktarımına da zarar verebilecek şekilde kaynak dilde doğal olmayan cümlelerin üretimine neden olabilir (Doğan, 2011).

Sözlü çeviride ortaya çıkabilecek bir diğer zorluk da dil çiftindeki *sözcük bilgisel farklılıklardır*. Konuşmacının kullandığı sözcüklerden bazılarının erek dilde karşılığı çevirmen tarafından bilinmiyor ya da anlık olarak hatırlanamıyorsa, çeviride boşluklar oluşacak ve çevirmen, ilgili sözcüğün karşılığını bulabilmek için çaba harcayacaktır. Ancak bu esnada konuşma sürüp gitmektedir ve bellekte tutulması gereken yeni yığınlar akın etmektedir. Bu durum, çevirmeni, hatırlama amacıyla belleğin zorlaması sonucu bilişsel; zaman kaybetme ve aksama kaygısı yaşayabileceği için de duyuşsal bir başka yükün altına sokmaktadır. Aynı dil grubuna mensup diller arasında genellikle geniş bir ortak sözcük dağarcığı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Fransızca ve İngilizce dil çifti ele alındığında her ne kadar sesletimi biraz farklılaşmış ya da bazı sözcüklerin anlamlarında küçük kaymalar gerçekleşmiş olsa da pek çok ortak sözcüğün varlığını görebiliriz ve bu ortak yönün çeviriye yadsınamaz bir katkı sağlayacağını öne sürebiliriz (Lusignan, 2004). Örneğin tarihsel sürecinde Fransız egemenliğini yaşayan Britanya coğrafyasında bugün 25.000 kadar Fransızca sözcüğün İngilizceye geçtiği ifade edilmektedir. Bu kadar geniş ölçüde bir ortak sözcük dağarcığının varlığı, çeviri sürecinde kendini gösterebilecek zorluklarda çevirmeni avantajlı duruma taşıyabilir.

Üçüncü ve son olarak zorluklar veya sorunlar başlığı altına almayacak olsak da avantaj yaratabilecek durumlar arasında dil çiftinin *gramer yapılarındaki benzerlikler*, anlambilgisel olarak da kayma ya da kayıp yaşamamak adına çeviri sürecine katkı sağlayabilir. Yine Fransızca-İngilizce dil çiftinden örneklendirme yapacak olursak, her iki dilde var olan zamanlar birbirine oldukça yakın işlevler üstlenirler ve bu benzerlik, aktarım yoluyla söylemin içerdiği iletiye dair hızlı ve doğru anlamlandırma yapılmasına olanak sağlayabilir.

Sonuç ve Öneriler

Sözlü çeviriye araç olan dil çiftinde mevcut tipolojik yakınlık unsurlarının, genel çerçevede sözcükbilgisel, sözdizimsel ve bazen de dilbilgisel açıdan ortaya çıkabilecek zorlukları azaltma ya da ortadan kaldırma etkisini gösterebildiği gözlemlenmiştir. Aynı dil ailesine mensup olan dil çifti arasında yapılan sözlü çeviri etkinliklerinde bu kolaylaştırıcı unsurların çevirmen tarafından istem dışı

olarak işe koşulduğunu, aktarım stratejisi yoluyla bilişsel yükü azaltarak zaman ve enerji kazanma fırsatı yarattığını söyleyebiliriz.

Sözlü çevirmenler kendi bilişsel kaynaklarını yönetebilme konusunda yetkin olmak durumundadırlar. Bu yetkinlik, bellek sınırlılıkları, dikkat sınırlılığı ve aktarım zorluklarıyla sınılanmaktadır. Çaba Modelleri'nin fikir babası olan Fransız çevirmen, araştırmacı ve eğitimci Daniel Gile (1995), modeli oluştururken iki temel sayılıdan yola çıkmıştır:

1. Çevirmen, sözlü çeviri etkinliğini gerçekleştirirken oldukça yoğun bir zihinsel enerjiye ihtiyaç duyar; buna karşın insanın sınırlı miktarda bir enerji potansiyeli vardır.

2. Çevirmen sözlü çeviri etkinliği sırasında tüm zihinsel enerjisini tüketecek ve hatta fazladan enerjiye ihtiyaç duyacaktır.

Çoklu görevin zorluğuna karşın çevirmenin bu kısıtlı enerjiyi etkili ve verimli kullanarak tatmin edici bir çeviri yapması beklenmektedir. Çevirmenin sıkıntıları elbette enerji kullanımıyla sınırlı değildir, çeviri performansının yanı sıra özyönetim ve özdenetim de yapmak durumundadır. Sözlü çevirinin bilişsel aşamalarına dair çalışmalarında öne çıkan isimlerden Fransız çevirmen ve akademisyen Danica Seleskovitch (1968), çeviri işleminin üç aşamadan oluştuğunu ifade eder: orijinal konuşmanın anlaşılması, anlam birimlerinin sözsüzleştirilmesi (sözcüklerden sıyırılması) bu birimlerin yeni bir söylemle ifade edilmesi. Sözlü çeviride çevirmenin bu biçimde çoklu göreve maruz kalması, onu bellek kullanımı, dinleme ve aktarma çabası aşamalarında zorlu bir pozisyona sokmaktadır. Bu zor pozisyon, her ne kadar aşırı bilişsel yük yüklenme gibi görünse de çevirmene aynı zamanda üst bilişsel ve sosyo-duyuşsal yükler de getirmektedir. Aynı anda birkaç cephede gerçekleşen bu aşırı yüklenme sonucunda sözlü çeviri performansı, sekteye uğrama tehlikesiyle karşı karşıya gelmektedir. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi, bilişsel ve üstbilişsel stratejilerin kullanılmasıyla gerçekleştirilebileceği gibi çaba gerektirmeyen avantajlı durumlar sayesinde de mümkün olabilmektedir. Bu avantajlı durumlarda çeviri yapılan dil çiftinin tipolojik yakınlığı öne çıkmaktadır. Bugüne dek daha çok dil öğretimi ve salt dilbilim alanlarında irdelenen bu unsur, nihayet sözlü çeviri çalışmalarında da mercek altına alınmaya başlamıştır. Dilsel yakınlığın var olduğu durumlarda bir avantaj yaratan bu durum maalesef her zaman gerçekleşmez. Dilsel yabancılığın söz konusu olduğu durumlarda da ne gibi kolaylaştırıcı teknik ve taktiklere başvurması gerektiğine dair çalışmaların sözlü çevirmenin işini kolaylaştıracak ve yeni stratejiler doğuracak biçimde yoğunlaşarak artmasının hem sahada çalışan uygulayıcılara hem de akademide yer alan çeviri eğitimcilerine oldukça faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Anderson, R. (1983). Transfer to somewhere. In S. Gass & L. Selinker (Eds.), *Language transfer in language learning* (pp. 177-201). Rowley, MA: Newbury House.
- Atkinson, R.C., & Shiffrin, R.M. (1968). Human memory: A proposed system and its control processes. In K.W.Spence & J.T.Spence (Eds.), *The psychology of learning and motivation: Advances in research and theory* (Vol. 2, pp. 89-195). New York: Academic Press.
- Azizoğlu, N.İ. (2022). Dinleme Eğitiminin Temel Kavramları, (içinde) *Dil Eğitiminin Temel Kavramları* Editörler: Arı, G. İpek, O., İksad Publishing House (s.29-57)
- Baddeley, A., & Hitch, G.J. (1974). Working memory. In G.Bower (Ed.), *Recent advances in learning and motivation* (Vol. VIII). New York: Academic Press

- Baddeley, A. (1986). Working memory. Clarendon Press/Oxford University Press.
- Bao, D. Ve Guan, C. (2019). Listening Strategies. TESOL Encyclopedia of English Language Teaching.
- Bruning Roger H., Schraw G.J., Norby M.M. (2014). Bilişsel Psikoloji ve Öğretim (Cognitive Psychology and Instruction) / 5. Basımdan çeviri (Çeviri editörleri: Ersözlü Z.N.; Ülker R.) Nobel Yay. Ankara
- CEFR CV. (2020). Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment. Companion volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Cenoz, J. (2001), "The Effect of Linguistic Distance, L2 Status and Age on CrossLinguistic Influence in third Language Acquisition", Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives, Derl.: J. Cenoz; B. Hufeisen; U. Jessner (Clevedon: Multilingual Matters), s. 8-20.
- Comrie, B. (2005). Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi, Çev.: İsmail Ulutaş, Hece Yay., Ankara.
- Cowan, N. (2006). Working Memory Capacity, Psychology Press Taylo & Francis Group, New York.
- Creswell, J.W (2013). Qualitative Inquiry & Research Design, Choosing Among Five Approaches, Sage Publications.
- Doğan, A. (2011). Sözlü Çeviri: Çalışmaları ve Uygulamaları, Geliştirilmiş ve Güncellenmiş 3. Basım, Ankara, Siyasal Yayınevi.
- Gass, S. (1983), "Language Transfer and Universal Grammatical Relations", Language Transfer in Language Learning, Derl.: S. Gass; L. Selinker (Rowley: Newbury House) ss. 69-82.
- Goh, C. C. (2000). A cognitive perspective on language learners' listening comprehension problems. System, 28(1), 55-75.
- Gile, D. (2009). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Gile, D. (1995). Regards sur la recherche en interprétation de conférence, Presses Universitaires De Lille.
- Gürzap, C. (2006) Söz Söyleme ve Diksiyon, Remzi Kitabevi, İst.
- Jarvis, S.; Odlin, T. (2000), "Morphological Type, Spatial Reference and Language Transfer", Studies in Second language Acquisition, s. 22, ss. 535-556.
- Kabukçık, S. (2009). Sözlü çeviri sürecinde çevirmenin yaşadığı anlama ve aktarma süreçleri üzerine kuramsal ve yöntemsel bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.102)
- Lado, R. (1957). Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers, by Robert Lado, Ann Arbor, Univ. of Michigan Press.
- Lundsteen, S. (1979). Listening: Its impact on reading and the other language arts. USA: Urbana, IL ERIC Clearing House on Reading and Other Communication Skills.
- Lusignan, S. (2004): La langue des rois au moyen- âge. Le français en France et en Angleterre, Presses Universitaires de France.
- Mayer, R.E, & Moreno, R. (2003) Nine Ways to Reduce Cognitive Load in Multimedia Learning, Educational Psychologist, 38(1), 43-52, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

- Miller, G.A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63, 81–97.
- Murphy, Shirin (2003), "Second Language Transfer During Third Language Acquisition", Columbia University Working Papers in TESOL and Applied Linguistics, c.3, s.1
- Nichols, R. G. ve Lewis, T. R. (1954). *Listening and speaking: A guide to effective oral communication*. Iowa, ABD: WM. C. Brown.
- Odling, T. (1989), *Language Transfer*, Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.
- Peterson, L. R.; Peterson, M. J. (1959). "Short-term retention of individual verbal items". *Journal of Experimental Psychology*. 58 (3): 193–198.
- Purdy, M. (1997). What is listening? M. Purdy ve D. Borisoff (Ed.), In *Listening in everyday life: A personal and professional approach* (pp. 1- 20). ABD: Boston University Press of America.
- Renukadevi, D. (2014). The Role of Listening in Language Acquisition; the Challenges & Strategies in Teaching Listening, *International Journal of Education and Information Studies*.
- Seleskovitch, D. (1968). *L'Interprète dans les conférences internationales*. Paris: Lettres Modernes Minard.
- Selinker, L.; Lakshmanan, U. (1993), "Language Transfer and Fossilization: The Multiple Effects Principle", *Language Transfer in Language Learning*, Derl.: S. Gass; L. Selinker (Philadelphia: John Benjamins), s. 197-216.
- Sweller, J. (1988). Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285.
- Sweller, J., Van Merriënboer, J. J. G., & Paas, F. (1998). Cognitive architecture and instructional design. *Educational Psychology Review*, 10, 251–295.
- Sweller, J., van Merriënboer, J. J. G. ve Paas, F. (2019). *Cognitive Architecture and Instructional Design: 20 Years Later*. *Educational Psychology Review*.
- Tashmurad, S. (2015). *Türk Dillerinin Tipolojik Karşılaştırılması: Wals Veri Tabanına Göre Türk Dillerindeki Benzerlikler ve Farklılıklar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens.
- Topaloğlu, Y. (2018). Dil Öğrenimi Sürecinde İşlevsel Yabancılık, *Söylem Filoloji Dergisi*, 2018; 3(2): 252-271.
- Uzun, N.E., (2006), *Biçimbilim Temel Kavramları*, Papatya yay., İstanbul.
- Van Merriënboer J.J., Sweller J. (2010). Cognitive load theory in health professional education: design principles and strategies. *Med Educ*. 2010 Jan; 44(1):85-93.
- Vardar, B., (2001), *Dilbilimin Temel Kavramları ve İlkeleri*, (2. baskı), Multilingual yay.
- Waugh, N.C., & Norman, D.A. (1965). Primary memory. *Psychological Review*, 72, 89–104.

Weinrich, H. (1986). "Petite xénologie des langues étrangères". In: *Communications*, 43. Le croisement des cultures.

Weinreich, U. (1953), *Languages in Contact*, The Hague, NL: Mouton.